

D.C. HOEVERS

Het gemeentelijk ziekenhuis voor

besmettelijke ziekten

op het terrein van het Hofje
Armen de Poth (1874–1904)

7

Tot ver in de tweede helft van de 19de eeuw was er in Amersfoort maar één ziekenhuis. Dat was het in 1559 gestichte St Elisabeth 's Gasthuis. Het was gevestigd in de Muurhuizen 33 A, B en C. Blijkens zijn reglementen was het beperkt in zijn doelstelling. Het was er slechts voor opname en verpleging van arme en bedlegerige zieken, die "met geene aanstekelijke ziekten of ongeneeslijke kwalen bezocht zijn".¹ Andere zieken werden thuis verpleegd; zo goed en zo kwaad als dat ging. Het maakte wellicht ook niet zo veel uit wáár iemand werd verpleegd, omdat de medische wetenschap tot in de tweede helft van de 19de eeuw maar weinig te bieden had. Anders lag dat bij de besmettelijke ziekten, waarvan men allang wist dat isolatie van de zieken de beste voorzorg tegen uitbreiding van de ziekte was. Zolang de bestrijding van een ziekte nog nauwelijks mogelijk was, was preventie het best haalbare. Vanouds waren bekend speciale tehuizen voor lijdende aan besmettelijke ziekten, zoals pesthuizen en leprozenhuizen. Meestal waren die gevestigd buiten de stadsmuren of in een onbebouwde hoek binnen de stad. In Amersfoort stond het pesthuis sedert haar stichting omstreeks 1500, op het terrein van het hofje De Armen de Poth. Het leprozen- of melatenhuis stond sedert de bouw in 1410 aan de Hogeweg buiten de stadsmuur. Andere voorzieningen van enig belang voor zieken kende Amersfoort al die eeuwen niet, afgezien van het Sint-Pietersgasthuis. Elders was dat niet anders. De ommekeer kwam in de loop van de 19de eeuw toen men meer van de ziekteveroorzakende processen begon te begrijpen. Al heel lang wist men dat sommige ziekten besmettelijk ("aanstekelijk" zei men) waren, andere niet. Maar het hoe en waarom daarvan was niet

bekend. In 1854 toonde de Engelse arts John Snow (1813 – 1858) aan dat een waterpomp met vervuild water in Broadstreet, Londen, de oorzaak was van een cholera-uitbraak. Door de pompzwengel met een ketting vast te zetten werd de epidemie gestopt. In Duitsland ontdekte Robert Koch (1843 – 1910) in 1882 de tuberkel-bacil en in 1883 de cholera-bacil. Het werd duidelijk dat er nieuwe mogelijkheden kwamen.

Ook de overheid deed haar best. Door isolering van zieken en verbetering van hygiëne en woonomstandigheden trachtte zij epidemieën te voorkomen. Dit culmineerde in Nederland in de wet van 4 december 1872, Staatsblad 134. Deze wet gaat over de preventie en behandeling van besmettelijke ziekten, waarbij uitdrukkelijk genoemd worden: cholera, difterie, mazelen, typhus, roodvonk en pokken. In artikel 7 van de wet is voorgeschreven dat elke gemeente in Nederland, waar dit door Gedeputeerde Staten van de provincie werd bepaald, diende te beschikken over een duurzame inrichting voor afzondering en verpleging van lijdende aan besmettelijke ziekten. Deze wet kan gezien worden als een mijlpaal in een lange ontwikkeling in Nederland, waarbij de plaatselijke, provinciale en centrale overheden er blijk van gaven grote zorgen te hebben over de miserabele omstandigheden waaronder veel burgers leefden. De parlementaire behandeling van de wet geeft een aardig kijkje in het politieke leven van die dagen. Het wetsontwerp werd ingediend op 21 augustus 1871 door minister J.R. Thorbecke, (1798 – 1872), de grote liberale staatsman, die begin dat jaar was aangetreden in het derde Kabinet Thorbecke (1871–1872).

De directe aanleiding voor de indiening vormden vooral de grote cholera-epidemie

¹ Cf. artikel 13 van het reglement van 1881, dat in essentie niet is gewijzigd sedert de oprichting van het Gasthuis.

van 1866/1867 en de in 1871 heersende hevige pokken-epidemie. Het Voorlopig Verslag der Commissie van Rapporteurs uit de Tweede Kamer voegde daar nog aan toe: “Waar het de bevordering der gezondheid of het waken tegen besmetting betreft, is het grote publiek zeer zorgeloos en onverschillig, zelfs roekeloos”. Thorbecke diende reeds het volgende jaar het ontslag van dit kabinet in, deels door politieke onmacht en deels door zijn slechte gezondheid. De parlementaire behandeling werd voortgezet door zijn opvolger minister J.H. Geertsema. Ondanks het feit dat het grote nut van de wet in brede kring werd erkend, was er in de Eerste en Tweede Kamer nogal wat tegenstand tegen de wet. Die was vooral gericht op de centralistische regeling van de onderwerpen, waardoor de vrijheid van de burgers teveel werd aangetast en sommige onderwerpen op rijksniveau werden geregeld ten nadele van de veel gekoesterde gemeentelijke autonomie. Ook het kostenaspect van de wet werd als wapen ingezet. En, wel heel kortzichtig, het feit dat sommige regels moesten worden ingevoerd zodra de gemeente-arts daartoe het gemeentebestuur adviseerde. De meeste van deze bezwaren doen in onze ogen nogal overdreven aan. Maar omdat de pokken-epidemie op dat moment (midden 1872) al over zijn hoogtepunt heen was, meende de Kamer zich deze pietluttigheid te kunnen permitteren. Het was duidelijk dat de Kamer van deze overheidsbemoeienis niet gediend was. Een groot principieel bezwaar betrof de voorgeschreven verplichte inenting tegen pokken voor ieder die een school, fabriek of werkplaats wilde bezoeken. Tegen die verplichting was bijvoorbeeld dr Abraham Kuyper (1837–1920), oprichter van de Anti-Revolutionaire Partij

(ARP). Op dat punt gaf het kabinet toe en wijzigde de verplichting tot inenting in een verbod tot het bezoeken van scholen, fabrieken en werkplaatsen, indien deze bezoekers, zowel onderwijzers als leerlingen, werklieden en werkgevers, in hun eigen woning te maken hadden met een besmettelijke ziekte. Gelukkig werd de wet op 14 november 1872 in de Eerste Kamer aangenomen. Zij trad in werking op 4 december van dat jaar.

In het gemeente-archief van Amersfoort zijn veel gegevens te vinden over de overheidszorg uit de tijd vóór de wet. In de periode van 1830 tot 1875 trof ik voorbeelden aan van voorschriften over het gedrag van de burgerij bij het optreden van besmettelijke ziekten: aanwijzingen aan artsen en apothekers over de minimale hoeveelheid medicijnen die zij in voorraad moesten hebben, het “merken” van woningen waar zulke ziekten waren geconstateerd en de wijze waarop voedsel veilig kon worden bereid en genuttigd.²

Ook toen al bleek dat de bevolking zich maar weinig van de voorschriften en adviezen aantrok. Veel voorschriften en adviezen werden steeds weer herhaald. Openbare hygiëne werd kennelijk niet als belangrijk ervaren. Ook al gaf de gemeente het goede voorbeeld door invoering van het tonnetjes-systeem voor afvoer van faecaliën in het gemeentehuis en op de gemeentescholen, de burgerij volgde niet, althans onvoldoende. Ongetwijfeld was het kostenaspect een belangrijke reden om de ruimere mogelijkheden voor meer hygiëne niet te benutten. Ook de gemeenteraad liet zich daar maar al te gemakkelijk door leiden. De gemeente-waterleiding werd eerst omstreeks 1900 aangelegd en grote delen van het gemeente-riool nog later.

2 Archiefdienst Amersfoort, Secretarie-archief 1811-1945, nrs 2703, 2721 en 3138.

Een geheel ander geluid liet de gemeentelijke Gezondheidscommissie horen.

Daarin hadden zitting naast enkele raadsleden, de beide Amersfoortse gemeenteartsen. Die commissie klaagde in haar jaarverslag over 1905 over het feit dat in de nieuw te ontwikkelen wijk Bergkwartier een riool-systeem geheel ontbrak. Zij waarschuwde dat zowel bij vorst als grote hitte onhoudbare toestanden zouden kunnen ontstaan.

Ter uitvoering van artikel 7 van de wet gaf het College van Gedeputeerde Staten van Utrecht aan de gemeente Amersfoort opdracht een inrichting voor besmettelijke ziekten op te richten. Op dat moment was er geen enkel gebouw dat daartoe dienen kon. Het pesthuis dat al ruim vier eeuwen op het terrein van De Poth stond, was sinds lang aan zijn bestemming onttrokken. Het was alleen nog maar geschikt als opslagruimte en ook daaraan kwam al snel een einde. Het werd zonder veel omhaal in 1892 gesloopt. Het leprozenhuis aan de Hogeweg werd in 1641 als zodanig opgeheven. Het St Elisabeth's Gasthuis was, als gezegd, uitdrukkelijk niet bedoeld voor lijdens aan besmettelijke ziekten.

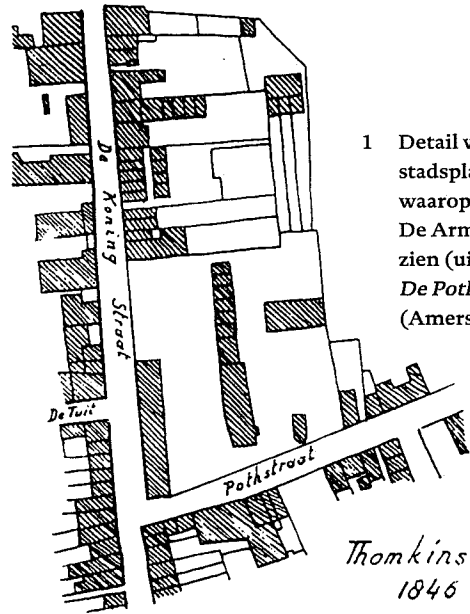
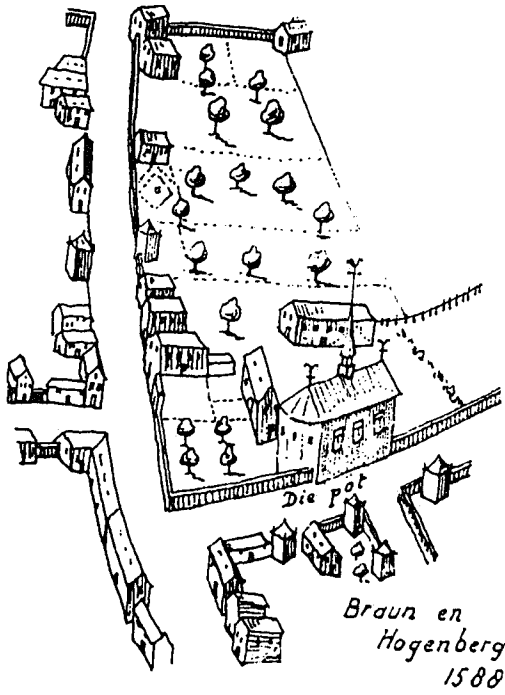
Ter voldoening aan de eis van Gedeputeerde Staten liet de gemeente het oog vallen op een stal op het terrein van het Hofje De Armen de Poth op de hoek van de Coninckstaat en Pothstraat. Daar stond ooit een tabaksschuur. Waarom de gemeente deze keuze maakte, blijkt niet uit de stukken. Wellicht was het feit dat op het terrein al eeuwen het pesthuis stond, beslissend. Mogelijk was ook de herinnering aan het jaar 1832 van invloed. Toen immers hadden de regenten op verzoek van de gemeente, onder de dreiging van een grote cholera-epidemie, alle gebouwen van het

Hofje aan de gemeente ter beschikking gesteld om ze in te richten als hospitaal.

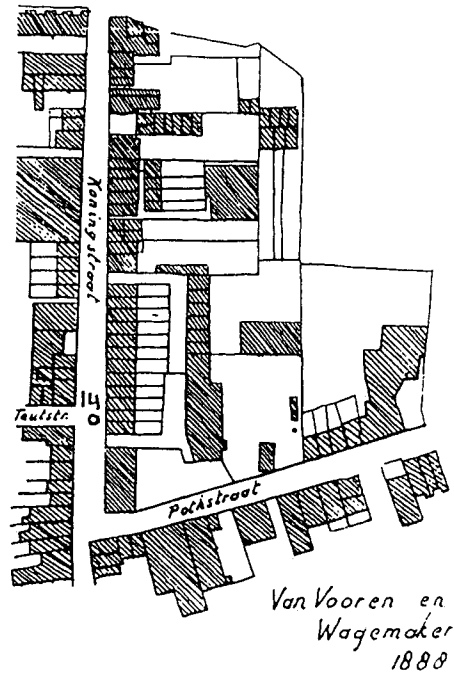
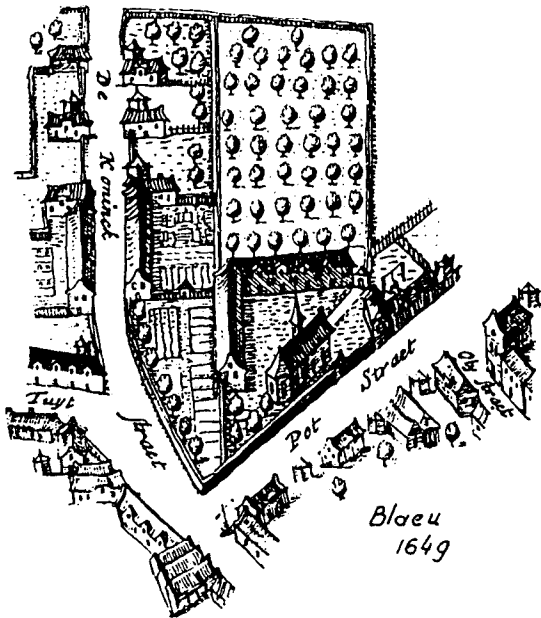
De regenten vonden toen tijdelijk onderdak in het St Pieters- en Bloklands Gasthuis aan de Westsingel voor hun vergaderingen en voor opslag van al hun meubilair.

Kennelijk heeft de gemeente gezocht naar een geschikte plaats buiten de bebouwde kom. Maar omdat "zodanige plaats niet te vinden was", gaven Gedeputeerde Staten van Utrecht toestemming om het ziekenhuis binnen de kom te vestigen.

In de regentenvergadering van 5 juni 1873 deed de toenmalige voorzitter van het College van Regenten, de Amersfoortse burgemeester mr A.G. Wijers, het voorstel de stal aan de gemeente te verkopen. Uit de discussie in de vergadering blijkt dat alle regenten uiteindelijk met dit voorstel konden instemmen. Aanvankelijk was de regent P. Methorst van mening dat daar beter woningen voor bejaarden konden worden gebouwd. Daartegen aageerde de regent Mr J. de Louter, één van de drie toen in Amersfoort gevestigde notarissen, met als argument dat het onderhoud van woningen voor de stichting te duur zou zijn. Dat was ook wel juist, want naast de uitdelingen die de stichting wekelijks deed, was er maar weinig financiële ruimte voor een zo grote uitgavepost. Het College besloot tenslotte met de verkoop in te stemmen. Om tot prijsvorming te komen werd een taxatie uitgevoerd door twee deskundigen. Voor de stichting trad op haar "huis-aannemer" J.C. van Eybergen, voor de gemeente J. van Bottenburg. Zij stelden de waarde van de stal vast op f 1.100,- en van de achterliggende tuingrond op f 2,- per vierkante meter. Voor dat bedrag werd de koop gesloten en op 19 januari 1874 werd de akte van overdracht verleden voor de Amersfoortse

1 Detail van de stadsplattegronden, waarop het complex van De Armen de Poth is te zien (uit: C. Lion Cachet, *De Poth in kaart* (Amersfoort 1974)).

notaris A.H. Drijfhout van Hooff.

Een interessant juridisch detail is, dat de akte werd ondertekend door Mr Wijers in zijn hoedanigheid van voorzitter van het

College van Regenten van de stichting terwijl voor de gemeente werd ondertekend door de waarnemend burgemeester W.A. Croockewit, wethouder van de gemeente.

Ik vraag mij af of dat wel juist was. Immers, op grond van artikel 77 van de toen van kracht zijnde gemeentewet van 1851, dienden alle akten waarbij de gemeente partij was, te worden ondertekend door de burgemeester, tenzij hij daartoe niet in staat was door ontstentenis of afwezigheid. Uit de notariële akte blijkt echter onomstotelijk dat van geen van deze uitzonderingen sprake was. Naar mijn mening kon hij dan niet de waarnemend burgemeester voor de gemeente laten optreden. Gelukkig kenden wij toen ook al de rechtsfiguur van verjaring, zodat als hier al sprake was van een onjuiste vertegenwoordiging, de onjuistheid door tijdsverloop is geheeld. Vanaf dat moment kon het ziekenhuis worden gebouwd. De stadsarchitect W.H. Kam werd met het maken van de verbouw-plannen belast. Het werk werd aangenomen door de timmerman G. Prins voor f3.678,-. Er is sprake van verbouw, zodat een voorzichtige gevolgtrekking kan zijn dat hij het een en ander van de bestaande stal kon gebruiken. Daarover straks meer.

Hier beperk ik mij tot het ziekenhuis en zijn functioneren. De bouwtekening van de architect is niet meer te traceren, in ieder geval niet in het gemeente-archief.

Gelukkig is daar wel iets anders te vinden, namelijk een ingevulde ministeriële vragenlijst over de situatie van het ziekenhuis uit november 1903.³

Daaruit blijkt dat er sprake was van een vrijstaand stenen gebouw met pannen gedekt en voorzien van een houten dakbeschot. Er waren vier ziekenkamers van elk circa 16 vierkante meter en elk bestemd voor maximaal vier zieken. Twee kamers waren bestemd voor mannen, twee voor vrouwen en kinderen. Verder was er een

woonkamer, een keuken, een wachtkamer voor artsen, gangen, privaten en een lijkenkamer. In de woonafdeling woonde het beheerders-echtpaar A. van Maanen, aan wie de verpleging van zieken was opgedragen. Dit echtpaar had vrij-wonen in het huis, maar kreeg slechts salaris als er zieken ter verpleging waren opgenomen. Over de onderlinge situering van de ruimten wordt niets vermeld, maar het lijkt waarschijnlijk dat een effectieve scheiding van de mannen- en vrouwen-zalen werd bereikt door de woning in het midden te plaatsen en aan weerszijden telkens twee ziekenkamers. De woning was waarschijnlijk ruimer dan de ziekenkamers. Die veronderstelling vindt steun in het tamelijk omvangrijke aantal ruimten in de woonafdeling, maar ook, en dat is opmerkelijk, in de huidige bebouwing. Ook nu nog gaat het om vijf woningen, waarvan de middelste ruimer is dan de vier andere, zonder dat daar een logische verklaring voor is. Over de inrichting werd in de vragenlijst verder nog vermeld dat de verlichting bestond uit gaslicht en dat water werd verkregen uit de gemeentelijke Norton-pomp "vlak bij het ziekenhuis aan de Koningstraat". Huishoudwater werd door een open goot naar een zinkput afgevoerd, faecaliën en urine verdwenen middels het toen moderne tonnetjes-systeem. Tenslotte werd nog genoemd een brandspuithuisje in de onmiddellijke nabijheid.

Een Norton-pomp was in die dagen een grote verbetering vergeleken met de traditionele gegraven pompen. Dit type pomp bestond namelijk uit een holle buis, onderaan voorzien van gaten. Die buis kon tot een grotere diepte worden gedreven dan door graven mogelijk was. Zo kon men een niveau bereiken dat onder het vaak door beerputten vervuilde bovenste grondwater lag.

3 Secretarie-archief 1811-1945 nr 5045.

Waar bevond zich nu die gemeentelijke waterpomp? Het zojuist genoemde schriftelijk verslag geeft daarover maar weinig informatie. Volgens de herinnering van generaties binnenvaders van het hofje zou de pomp hebben gestaan op de zuidelijke hoek van de Coninckstraat en de Pothstraat, daar waar nu een miniscuul plantsoentje is. Dat is in overeenstemming met de stadsplattegrond van Blaeu uit 1649. Die geeft daar een waterput aan. Het stemt ook overeen met de notulen van de regentenvergadering uit 1669, waar de plaats van de schuur wordt omschreven als “langes de Coninckstraat in den hoff dezès goodtshuys ende dit op der hoeck van de Pothstraat tegenover de pomp aldaer staende”. Maar het klopt niet met de weergave op de stadsplattegronden uit later tijd (figuur 1). Zo geeft de plattegrond van Thomkins uit 1846 aan, dat de bewuste hoek Coninck-/Pothstraat bebouwd was met iets anders dan een pomp. Ook op de kaart van Van Vooren en Wagemakers uit 1888 wordt een gebouw weergegeven. Heel opmerkelijk wordt het, als we op één van de exemplaren van de kaart uit 1888 in het gemeentearchief een anonieme verklaring lezen, rechtsonderaan, bijna niet meer leesbaar, in rode inkt. Die verklaring luidt: “Op deze kaart staat aangeduid de ligging der openbare gemeente pompen van No. 1 tot en met No. 26, bijgewerkt tot 1 augustus 1897”. Als No.14 in de rij wordt een gemeentepomp ingetekend in de Coninckstraat tegenover de Teutstraat, pal voor het huis met nummer 45, dat is het tweede huis aan de andere kant van de hoofdingang van het complex. We mogen wel aannemen dat daar de juiste lokatie was. Wat dan te denken van de verbouw-tekening uit 1904, die hierna wordt besproken, en waar een pomp

is gesitueerd in de tuin direkt achter de beheerderswoning. Is die nieuw of bestond die al toen het ziekenhuis nog functioneerde? Waarschijnlijk het eerste.

Over het functioneren van het ziekenhuis worden wij ingelicht door de jaarverslagen van de gemeente. Daaruit blijkt dat in de jaren 1874 tot en met 1887 op geen enkele wijze van het ziekenhuis gebruik is gemaakt. In de jaren daarna werd een enkele keer een “gewone” zieke opgenomen, die echter kennelijk zo spoedig mogelijk naar elders ter behandeling werd vervoerd. De lijdens aan besmettelijke ziekten uit die jaren werden dus op andere wijze verpleegd, waarschijnlijk thuis. Dat waren er gelukkig niet veel, zoals uit de jaarverslagen blijkt.

Alles bijeengenomen, was er vrijwel geen verpleegkundige activiteit in het ziekenhuis.

Die was er wel in het op 30 mei 1890 in gebruik genomen Gasthuis Aldegonde. Deze gebruikelijke benaming – gasthuis – kan niet verhullen dat het daarbij ging om een in zijn tijd uiterst modern ziekenhuis, opgericht door en voor rekening van Mr H.J.H. baron van Boetzelaer van Oosterhout, burgemeester van de gemeente Leusden. Het stond op Amersfoorts grondgebied aan de Arnhemseweg, waar thans een complex van de Gereformeerde Scholengemeenschap Guido de Brès staat. Het was bestemd tot verpleging van behoeftige zieken, kinderen en volwassenen, die woonden in de gemeenten Amersfoort en Leusden. De verpleging was gratis of werd verricht voor een geringe vergoeding van f1,- tot f3,- per week. Door de ruime doelstelling was het huis vanaf de opening in capaciteit groter dan het St Elisabeth's Gasthuis. Toen Baron van

Boetzelaer het ziekenhuis in 1905 wilde sluiten en dat na enige tijd ook werkelijk deed, was de teleurstelling in Amersfoort groot. Er ontstond een politieke strijd tussen de gemeente Amersfoort en het St Elisabeth's Gasthuis over de vraag wie de leemte zou opvullen. Uiteindelijk werd de strijd gewonnen door het St Elisabeth's Gasthuis, dat toezegde een geheel nieuw ziekenhuis te zullen bouwen in de Sint Andriesstraat.

Inmiddels (omstreeks 1904, vlak vóór de sluiting), was bij het Aldegonde Gasthuis een paviljoen voor besmettelijke ziekten gebouwd, dat betere voorzieningen bood dan het gemeentelijke ziekenhuis aan de Coninckstraat. De gemeente wilde haar ziekenhuis dan ook opheffen en voor het gebouw een nieuwe bestemming zoeken. Van dat feit werd in de regentenvergadering van 1 februari 1904 melding gemaakt door de regent Jhr B.W.Th. Sandberg, die tevens gemeentesecretaris van Amersfoort was. Het leek hem, zo zei hij, niet onaannemelijk dat de regenten het ziekenhuis wel weer zouden willen terugkopen. Zijn veronderstelling bleek juist te zijn. Er volgde weer een taxatie door dezelfde deskundigen, die nu uitkwamen op een waarde van f3.000,-. In een extra regentenvergadering van 3 maart 1904 besloot het College van Regenten aan de gemeente te berichten dat zij het ziekenhuis voor die prijs wilde aankopen. De gemeente was het daar snel mee eens en al in de Raadsvergadering van 26 april daaropvolgend viel het besluit tot verkoop voor die prijs. Van de twee voorwaarden die de gemeente bij de verkoop stelde, is vooral de tweede merkwaardig. "De gasbuizen en het deurkozijn met de dorpel van het brandspuithuisje zouden aan de gemeente verblijven" en waren dus niet in de koop begrepen. Over dit huisje is in de

verbouwtekening van de aannemer uit 1904 niets te vinden. Het is niet duidelijk waar dit gestaan heeft.

Na de aankoop besloot het College van Regenten in zijn vergadering van 9 augustus 1904 het ziekenhuis te verbouwen tot vijf woningen voor bejaarden. De opdracht tot het maken van een ontwerp en de uitvoering van de verbouwing werd gegeven aan de meergenoemde Van Eybergen. Zijn bouwtekening bestaat gelukkig nog wel en is opgenomen in het gemeente-archief (figuur 2).⁴

Bestudering van die tekening laat een symmetrisch gebouw zien, bestaande uit vier identieke woningen een ruimere middenwoning. Het gebouw lijkt nogal op wat beschreven wordt in het bovengenoemde ziekenhuis-verslag van 1903. Er blijkt echter ook, dat de woningen die er nu staan, in wezen al die jaren tot nu toe nauwelijks veranderd zijn. Zo ziet men al meteen, dat de middenwoning een "mooiere" voordeur met een gietijzeren rooster heeft. Ook hun indeling is vrijwel ongewijzigd gebleven.

De oude gedachte van de regent Pieter Methorst dat het bouwen van woningen voor bejaarden ook tot het doel van de Stichting De Armen de Poth behoorde, was na de verkoop aan de gemeente in 1873, kennelijk niet vreemd meer. Reeds in 1879 werd een andere tabaksschuur aan de Coninckstraat ten noorden van en direkt aansluitend aan de toegangspoort, afgebroken en vervangen door vijf woningen. Die woningen zijn volstrekt identiek; daar is geen sprake van een ruimere middenwoning. In 1882 werden er nog zeven identieke woningen aangebouwd. Ontwerper van al deze woningen was weer architect Kam. In de jaren daarna volgden nog meer woningen. Thans zijn het er 49. Al die woningen

4 1904/86 R 512.

staan er nog steeds en worden alle nog bewoond op de wijze en voor de doelgroep die destijds is beschreven.

Een intrigerende vraag blijft over. Hoe zag de stal er uit, die in 1874 door de architect Kam werd verbouwd? En waartoe werd die gebruikt? Hierover is iets te zeggen op grond van gegevens uit het archief van de stichting.⁵

Het blijkt mogelijk in grote lijnen de bouwgeschiedenis van dit deel van het terrein chronologisch weer te geven. Allereerst kunnen wij nagaan wat te zien is op de stadplattegronden van Braun en Hogenberg uit 1588 en die van Blaeu uit 1649. Beide tonen deze hoek van het terrein als onbebouwd. Zij geven wèl aan de Rochus-kapel (in onjuiste situering; een kwartslag gedraaid), het pesthuis, de hoofdgebouwen en een poortje tegenover de Teut. Dit poortje is niet aangegeven op de kaart van Blaeu, hoewel het er ongetwijfeld wel is geweest. Het was immers de hoofdingang van het complex (figuur 1). Blijkens de notulen van de regentenvergadering van 12 januari 1669 was er een summiere bebouwing van twee bouwvallige en verhuurde huisjes en een winkeltje dat werd gedreven door de binnenvader van de stichting, Henrick Smitt. Die vergadering was belangrijk, omdat daarin werd besloten ter plekke twee tabaksschuren te bouwen, één aan elke kant van de poort. De bedoeling was om door verhuur van de schuren een goed rendement te maken van het geïnvesteerde kapitaal. De beide huisjes en het winkeltje werden daarom gesloopt. Kennelijk was er grote vraag naar ruimte die geschikt was om tabaksbladeren te drogen. De regenten hadden deze wijze van beleggen overgenomen van het Burgerweeshuis,

dat kort tevoren buiten de Bloemendalse Buitenpoort een tabaksschuur had gebouwd en verhuurd. Men wist heel goed hoe lucratief dit kon zijn, omdat enkele regenten van de Poth tevens regent van het Burgerweeshuis waren.

Over de wijze waarop deze beide schuren werden gebouwd weten wij niet veel.

Tekeningen van de plannen bestaan niet. Er is slechts een soort offerte in het archief van de stichting aanwezig, waaruit blijkt dat sprake is van een stenen gebouw.⁶ De regenten gingen voortvarend te werk; reeds op 7 mei van dat jaar werd de eerste steen gelegd door Peter, de tien-jarige zoon van de regent Reynier van Ingen. In hetzelfde jaar werden de schuren ook verhuurd. Waarschijnlijk uit vreugde over de snelle gang van zaken lieten de regenten boven in de poort tussen de schuren een sluitsteen metselen met het jaartal 1669. Deze steen is er nog steeds. De lotgevallen van de schuren heb ik niet systematisch onderzocht. We mogen aannemen dat zij tientallen jaren als tabaksschuur hebben gefunctioneerd. Uit het resolutieboek van de stichting vanaf 1805 blijkt nu en dan iets over de beide schuren te zijn besloten. Zo op 8 maart 1819, toen de regenten besloten “de helft der stenen tabaksschuur aan de Koningstraat, die buiten huur was, te doen maken tot kleine woningjes om die gratis te bewonen”. Op 19 april daarna besloten de regenten het voorstel “vooreerst te houden voor advies”. Daarna horen wij er niets meer over. Waarschijnlijk vonden zij de begrote kosten (f1.487,-) te hoog.

Omstreeks 1830 lezen wij over een wel heel opwindend voorstel. De Koninklijke Militaire Academie te Breda vroeg aan de regenten of zij bereid zouden zijn het hele complex te verkopen om daar de Militaire

⁵ Het archief wordt bewaard bij het Archief Eemland te Amersfoort.

⁶ Archief Armen de Poth nrs 65/1 en 65/2.

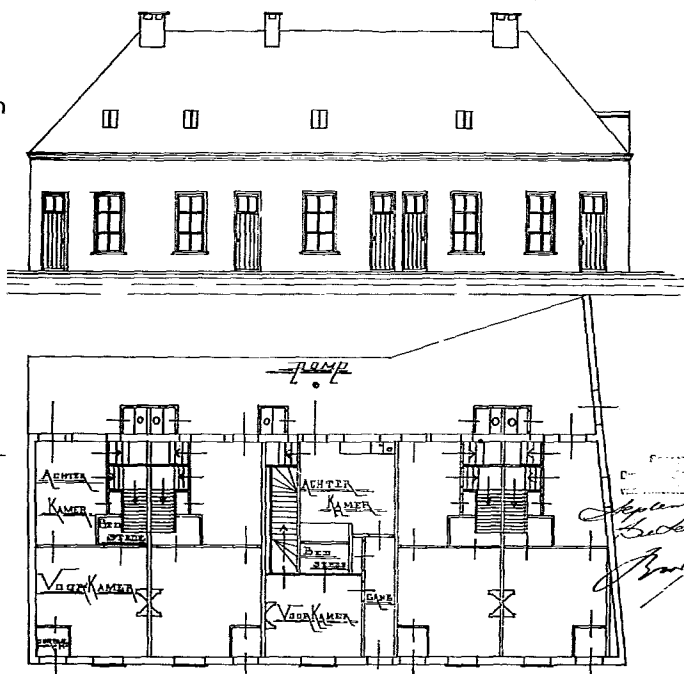
Academie te vestigen. De regenten gingen op het verzoek in, maar kregen kennelijk geen enkele reactie meer. In 1832 werden op verzoek van het gemeentebestuur alle lokaliteiten aan de gemeente ter beschikking gesteld in verband met een dreigende cholera-epidemie. Al die ruimten moeten dus òf leeg hebben gestaan òf gemakkelijk ont ruimd hebben kunnen worden. Op 6 juli 1835 werd besloten de beide schuren aan de Koningstraat voor tezamen f70,- per jaar te verhuren aan de gemeente en "het lokaal op de plaats" (het pesthuis), voor f80,- per jaar. Deze gebouwen kregen toen een militaire bestemming. Op 11 december 1848 werd besloten de schuur aan de Koningstraat, die in gebruik was bij een regiment rijdende artillerie, te herstellen. Vervolgens komt het al genoemde gemeentelijk ziekenhuis in zicht. We zijn dan beland in het jaar 1873. De schuur werd toen een stal genoemd. Het archief laat ons in het ongewisse wat er nog aan waardevols stond toen architect Kam aan zijn verbouwing begon.

De vraag die ik mij hierboven stelde, hoe de stal er toen uitzag, leek niet te beantwoorden. Een sprankje hoop viel nog te putten uit de wetenschap dat de Afdeling Monumentenzorg van de gemeente al eerder kwesties wist op te lossen door een bouw-historisch onderzoek in te stellen. Albert van Engelenhoven van die Dienst was zo vriendelijk op mijn verzoek ter plaatse eens te gaan kijken. Zijn indruk uit een eerste bezichtiging was dat in de huidige bebouwing enkele elementen zijn aan te wijzen uit de 17de eeuw, zoals dakspanten met telmerken en metselstenen van 17de eeuws formaat waarbij niet direkt duidelijk is of die muurdelen origineel zijn dan wel later met oud materiaal zijn gebouwd. Vanzelfsprekend zijn nog veel méér ele-

menten aangetroffen uit het begin van de 20ste eeuw. Een nader onderzoek zou meer preciese gegevens kunnen opleveren. Maar dat is niet zo eenvoudig te realiseren. De bewoners hebben, zoals niet ongebruikelijk is, inpandig heel wat oude bouwelementen "verstopt" achter nieuwe betimmeringen. Pas bij vrijkomen van een woning valt er aan te denken of bouw-historisch onderzoek verantwoord is. In zijn algemeenheid zéker, maar dat kan wel eens een ingrijpend gebeuren worden. Sporen van een 17de eeuwse tabaksschuur in de binnenstad zijn zo toch aan het licht gebracht. Een onverwacht slot van een speurtocht naar de 19de eeuwse belevenissen van het enige gemeentelijke ziekenhuis in Amersfoort.

LITERATUUR

Over middeleeuwse ziekenzorg in Amersfoort:
F. van Kan, 'Die elendiche armen mensen. De Amersfoortse armenzorg in de Middeleeuwen,' *Flehte. Jaarboek* 1 (2000) 78-93, speciaal 85-87.
Over de geschiedenis van het St Elisabeth's Gasthuis:
L. M.L. Bongaerts-van Rijkevorsel, *Vier eeuwen St. Elisabeth in Amersfoort* (Amersfoort 1977).

2 Verbouwingstekening uit 1904 van aannemer J.C. van Eybergen van het ziekenhuis tot vijf woningen. (Archief Eemland).